

International JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 18.05.2023
Published /Yayınlanma 30.07.2023
Volume/Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp 10(97),1465-1473

10.5281/zenodo.8196737
Araştırma Makalesi
ISSN: 2459-1149

Doç. Dr. Hilmi KARAĞAÇ

<https://orcid.org/0000-0002-7733-6341>

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Ankara / TÜRKİYE

Hacı Bektaş Veli’de Dinin Temel Unsurları: İman, İbadet ve Ahlak

Fundamental Elements of Religion in Hacı Bektaş Veli: Faith, Worship and Moral

ÖZET

Dinin üç temel unsuru bulunmaktadır: iman, ibadet ahlak. İman, bir müminin inanarak kabul etmesi gereken ilkeleri içerir. İbadet, yüce yaratıcıya karşı görev ve sorumlulukları; ahlak ise kişinin Allah’a, kendisine ve diğer varlıklara yönelik eylemlerinde riayet etmesi gereken ilkeleri düzenlemektedir. İman, ibadet ve ahlak arasında zorunlu bir ilişki vardır. Bu ilişki tesis edildiğinde dinin oluşturmayı çalıştığı insan ve toplum elde edilir. Müslümanlar arasında meydana gelen sosyal kurum ve örgütlenmelerde bu birliktelik kurulmaya gayret edilmiştir. Türkler arasında yaygın tarikatlardan birisi olan Bektaşilik’te de iman, ibadet ve ahlaka büyük önem verildiği görülür. Hacı Bektaş Veli’nin dört kapı kırk makam öğretisi bu üç ilkeyi en mükemmel şekilde bir arada toplamaktadır. Bu makamların ilki imandır. İman eden kişi; imanın altı esasını da kabul etmiştir. Bu esasları kabul eden kişi ahlaklı olmalıdır. Çünkü kitaplara, peygamberlere, meleklerle ve ahirete iman etmek her türlü kötü söz, düşünce ve işlerden uzaklaşmayı gerektirir.

Bu çalışmada, Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli’nin düşünce sisteminde iman, ibadet ve ahlakın yeri ve aralarındaki ilişki ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, İman, İbadet, Ahlak, Hacı Bektaş Veli.

ABSTRACT

There are three basic elements of religion: faith, worship, and morality. Faith contains the principles that a believer must accept by believing. Worship is the duty and responsibility of the supreme creator; morality, on the other hand, regulates the principles that a person must observe in his actions towards God, himself, and other beings. There is a necessary relationship between faith, worship, and morality. When this relationship is established, the people and society that religion is trying to create are obtained. Efforts have been made to establish this unity in the social institutions and organizations that have emerged among Muslims. In Bektashism, which is one of the common sects among the Turks, it is seen that faith, worship, and morality are given great importance. Hacı Bektaş Veli’s teaching of the four-way forty position gathers these three principles together in the most perfect way. The first of these offices is faith. A person who believes; He accepted all six pillars of faith. A person who accepts these principles must be moral. That is because believing in books, prophets, angels and the belief of the afterlife requires turning away from all kinds of bad words, thoughts, and deeds.

In this study, the place of faith, worship, and morality in the thought system of Hacı Bektaş Veli, the founder of Bektashism, and the relationship between them will be discussed.

Keywords: Religion, Faith, Worship, Moral, Hacı Bektaş Veli.

1. GİRİŞ

Din; insanın inandığı yüce yaratıcı, kendisi, diğer insanlar ve varlıklarla ilişkilerini düzenleyen, bireyin ve toplumun hayatına yön veren kurallar bütünü olarak tanımlanır. İslam alimleri *din*’i akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle hayırlı olan şeylere sevk eden ilahi kanun olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlardan hareketle dinin; itikat, ibadet ve ahlaktan oluşan üç temel ilkeyi ve bu ilkelere ilişkin hükümleri içerdiğini görürüz. Uluhiyyet, nübüvvet ve ahireti kapsayan itikat; Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları, Allah-insan ilişkisi ile ölüm ve sonrasına ilişkin konuları ele alır ve İslami disiplinlerden Kelâm ilminin konusunu oluşturur. İbadet ile varlığına iman edilen Allah’a itaatin şekli ritüellerle gösterilmesi ve sergilenmesi hedeflenir. Çünkü teorik bir inanç yeterli değildir. İnanılan yüce varlığa yönelik muhabbet ve ihtiramın O’nu tazimle ve buyruklarına riayetle gösterilmesi gerekir. Vahiy ve Hz. Peygamber’in uygulamalarıyla inananlara öğretilen ibadetlerin usul ve keyfiyetini içeren ibadet, muamelat ve ukubât İslami disiplinlerden fıkıh ilminin konusudur. İman ve ibadet, Allah - insan arasında gerçekleşen dikey ilişkinin teorik ve pratiğine ilişkin unsurlardır.

Dinin üçüncü unsuru olan ahlak ise hem Allah - insan arasında gerçekleşen dikey ilişkinin, hem de insanın diğer insan ve varlıklarla arasında gerçekleşen yatay ilişkinin keyfiyeti ve değerine ilişkindir. Dikey ilişkinin ahlaki boyutu; kişinin, Allah’a iman ve ibadetlerinde her türlü riyadan kaçınarak içten ve samimi

olmasıdır. Yatay ilişkinin ahlaki boyutu ise diğer insan ve varlıklarla ilişkisinde ‘yaratılanı severiz yaratandan ötürü’ prensibiyle hareket etmesi, onların hak ve hukukunu gözetmesidir. Ahlak, İslami ilimlerden tasavvuf ve İslam ahlak felsefesinin konusudur.

Buraya kadar dile getirilen tüm bu hususlar *Cibril Hadisi* olarak adlandırılan rivayetin izahı mahiyetindedir. Rivayete göre: Cebrail, Hz. Peygamber’in insanlarla olduğu bir sırada, orada bulunanlar tarafından tanınmayan ve üzerinde yolculuk emaresi bulunmayan bir insan suretinde gelerek bazı sorular sormuştur. Onun sorduğu ilk sorular İslam, iman ve ihsan’ın neliğine ilişkindir (Ahmed b. Hanbel, 1992:1/27). Hz. Peygamber’in verdiği cevaplar ise temelde fıkıh, kelâm/akaid ve tasavvuf ilminin konularını oluşturmaktadır. Bu ilimlerin konularında zamanla bir takım değişiklikler ve ilaveler olmakla birlikte esas itibarıyla bu minval üzere bir seyir takip etmişlerdir. Müslümanların dinlerini öğrenmede müracaat ettikleri ilmihal türü eserler de bu unsurları kapsayacak mahiyette tasnif edilmişlerdir.

İbadetler, usulü’ d-din’in tesis ettiği sahih itikat üzerine inşa edilir. Sahih itikat ve ibadetler ise güzel ahlaki meydana getirirler. Bu üç esas arasında sebep-sonuç ilişkisini çağrıştırır türden bir korelasyon bulunmaktadır. İman, ibadet ve ahlak birlikteliği özü, sözü ve davranışları birbiriyle çelişmeyen sağlıklı bireylerin yetişmesine ve toplumların oluşmasına yol açar. Müslüman toplumlar içinde teşekkül eden disiplin, kurum ve müesseselerde bu birlikteliğin sağlanması hedeflenmiştir. Tasavvufun gayesi, insanı ahlaki zemimeden uzaklaştırarak güzel vasıflarla bezemek, Allah ve resulünün ahlakını benimseterek Hz. Peygamber’e tam bir ittiba ile insanı kamil yetiştirmek olarak tayin edilmiştir (Yılmaz, 2004: 59). Bu gaye doğrultusunda sûfilerce çeşitli eğitim kurumları (tarikatarlar), sosyal kurumlar (tekke ve dergahlar) ve meslek örgütlenmeleri gibi müesseseler tesis edilerek Müslüman toplumlar arasında uzun süre oldukça etkili ve önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bütün bu kurumlarda verilen eğitim incelendiğinde iman, ibadet ve ahlak birlikteliğinin özenle muhafaza edildiği görülmektedir. Diğer yandan mutasavvıflar tarafından kaleme alınan eserlerin başlıca konusunu inanç, ibadet ve ahlak oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Türkler arasında oldukça yaygın bir tarikat olan Bektaşîlik’te iman, ibadet ve ahlak birlikteliğinin ele alınması hedeflenmiştir. Temel başvuru kaynağımız Bektaşîliğin kurucusu Hünkâr Hacı Bektaş Veli (669/1271)’ye nisbet edilen eserler ile onun hakkında bilgi veren erken dönem eserleri olacaktır. Bu eserlerin başlıcaları *Makâlât*, *Makâlât-ı Gaybiyye* ve *Kelimât-ı Ayniyye*, *Kitâbu’l-Fevâid*, *Tefsir-i Fatiha*, *Şerh-i Besmele* ve *Vilâyetnâme*’dir. Hacı Bektaş Veli’nin Anadolu’ya gelmeden önceki hayatı ve aldığı eğitim hakkında bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında en detaylı bilgi 15. asrın sonlarına doğru kaleme alındığı kabul edilen *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli (Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş)* adlı eserde bulunmaktadır. Vilâyetnâme’de geçen bilgiler (devrinin önemli bilim ve kültür merkezlerinden olan Horasan’da soylu ve ilmiyle temayüz etmiş bir ailenin ferdi olarak doğması ve yetişmesi, bir Türkmen şeyhi olarak kendi aşireti ve cemaati içerisinde icra ettiği mürşitlik görevi, yöresindeki gayr-i İslami unsurlara İslam’ı tebliği) ile günümüze kadar ulaşan söz, fikir ve eserlerinden yola çıkarak Hacı Bektaş Veli’nin dönemin fevkinde sayılabilecek bir eğitim gördüğü söylenebilir.

İslam düşünce tarihinde gerek yaşadığı döneme gerekse sonraki asırlara düşünce ve öğretileriyle büyük etkide bulunan Hacı Bektaş Veli’den günümüze ulaşan mirasa baktığımız da onun düşünce sisteminde iman, ibadet ve ahlak birlikteliğinin önemli olduğunu görmekteyiz. Tüm mutasavvıflarda olduğu gibi Hacı Bektaş Veli’de de amaç: kulun Allah’a ulaşarak O’na dost olmasıdır. Bu ise iman, ibadet ve ahlaki ilkelerin iç içe girerek bir bütün oluşturduğu Dört Kapı Kırk Makam öğretisini öğrenip uygulamakla mümkündür (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 521-557).

2. HACI BEKTAŞ VELİ’DE İMAN

Kalbin fiillerinden olan iman; bir fikri, düşünceyi, ilke ve esası gönülden hür irade ile benimsemek, kabul etmek ve ona teslim olmak demektir. Dinin temelini iman oluşturur. Bu nedenle imanı konu alan disiplin *usulü’ d-dîn* olarak isimlendirilmiştir. Hacı Bektaş Veli’nin düşünce sisteminin temelini oluşturan *dört kapı, kırk makam* içerisinde şeriat kapısının ilk makamı da imandır ve öncelikli bir konumdur (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 521; Arslan, 2010:1/69). İman, inanç esaslarını kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmektir. İmanda aslolan tasdiktir. Kalpte tasdik olmaksızın sadece dilin ikrarı kişiyi iman sahibi yapmaz. Hacı Bektaş Veli bunu şu cümlelerle ifade eder: “Her kim ki imanın ten üzere olduğunu söylese (bu) hatadır ve eğer can üzeredir derse yine hatadır. O halde şöyle bilmek gerekir ki; iman akıl üzeredir. Her kim Allah Teâlâ’ya gönülden iman getirmemiş olsa kafir olur. Ya da dilden ikrar edip gönülden inanmazsa münafıktır” (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 521-523).

İmam Mâtürîdî’ye göre insanda baskılanamayacak yegane uzuv kalptir (Mâtürîdî, 2018: 7/222). Sair uzuvların baskılanma ihtimali nedeniyle iman ya da inkarda temel rukün, kalpte olandır. Hacı Bektaş Veli

de insanın gönlüne sıkça atıfta bulunur. O, insanın kalbini/gönlünü bir şehre benzetir. Şehrin rahmâni veya şeytani bir yöneticisi/sultanı olur. Bu yönetici ya imanın desteklediği akıl, ya da şüphe ve inkarın desteklediği şeytandır. İman; akıl, bilgi ve kalbi itminana dayandığından içinde şek ve şüphe barındırmaz. Bunun için iman sürekli desteklenerek güçlü ve dinamik olması sağlanmalıdır. Aksi takdirde zayıflayarak yok olmaya mahkum olur. Hacı Bektaş Veli, imanın desteklenmesinin gerekliliğini teşbihlerle anlatır. Onun ifadesiyle iman bir hazine, akıl bu hazinenin bekçisi, İblis ise hazineye dadanan bir hırsızdır. Veya iman bir koyun, akıl çoban, İblis ise sürüye dadanan bir kurttur. Diğer bir teşbihinde ise imanı süte benzetir. Akıl bu sütü muhafaza eden bekçi, İblis ise sütün etrafında dolanan köpektir (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 523-525,563). Hazineyi muhafız, sürüyü çoban, sütü bekçi koruduğu gibi imanı koruyacak olan da akıldır. Akla dayanmayan veya aklın kontrolünde olmayan iman sihatini muhafaza etmesi mümkün değildir (Arslan, 2010:1/70). İmana sahip olmak kadar onu güçlü bir şekilde muhafaza etmekte önemlidir. Bunun yolu ise her biri diğerini tamamlayan *dört kapı* ve *kırk makamı* bi-lâ nâkisa bilip uygulamaktan geçer:

Malum ola ki, bu makamların birisi nakıs olsa hakikat hasıl olmaz. Bu durum şuna benzer: bir kimse dilden iman edip gönülden inanmasa, şüpheli olsa, veyahut malının öşür zekatını tam olarak vermese, veya hacca giderken yoldan geri dönse, veya Tanrı Tealâ'nın hükümlerinden bir hükmü batıl tutsa, veyahut Muhammed Mustafa hazretlerini inkar eylese, veyahut Ehl-i Beytine ihanet edip evlatlarının birine kem nazar etse ömür boyu işlediği ameller boşa gider (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 557).

Hacı Bektaş Veli'ye göre kalpte bulunan imanı muhafaza etmek üzere kalbin sağ tarafında yedi tane kale vardır ve bu kalelerin her birinde emrinde yüz bin hizmetkarın bulunduğu birer muhafız bulunmaktadır. İmanın bekçileri olan bu yedi muhafız: ilim, cömertlik, hayâ, sabır, perhizkarlık, korku ve edeptir (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 565). Her biri güzel ahlakın önemli hasletlerinden olan bu yedi muhafız kalpteki iman doğru olduğu ameller olup imanı koruyan, güçlendiren ve devamını sağlayan bir fonksiyona sahiptirler. Buradan hareketle Kelâm'ın kadim problemlerinden birisi olan iman-amel ilişkisi konusunda Hünkâr'ın, Hanefî-Matürîdî çizgiye uygun bir görüşü benimsediği görülür. Buna göre ameller ve ibadetler iman bir cüz'ü olmamakla birlikte imandan farklı şeyler değildir. Salih amellerimiz ve ibadetlerimiz imandan ayrılmayan ve ondan neşet eden zorunlu sonuçlardır. Amellerin sihatini ve kabulü, imandan sonra ve iman ile irtibatlı olarak meydana gelmesine bağlıdır (Yeşilyurt, 2003: 24). *Ancak ibadet, imandan ayrıdır, fakat iman ibadettir... Hak Teâlâ'ya inanmak imandır, buyruğunu tutmak dahi imandır, sakının dediğinden sakınmak imandır* (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 525).

Korku/havf ve ümit/reca Hacı Bektaş Veli'nin konuyla ilgili olarak sıklıkla dile getirdiği iki kavramdır (Hacı Bektaş Veli, 2010e:579; 2010c: 37). Literatürde müminin durumunu ifade etmek üzere *beyne'l-havf ve'r-recâ* şeklinde terkip halinde kullanılır. *Reca*, iman sahibinin farkında olarak ya da olmayarak işlediği masiyetler nedeniyle ahireti hakkında umutsuzluğa düşme yerine Allah'tan bağışlanma ümidini taşıması anlamına gelir. *Havf* ise kişinin kusur ve günahları nedeniyle hissettiği huzursuzluk, endişe ve elem halidir. *Beyne'l-havf ve'r-recâ*, günahları nedeniyle endişe duymakla birlikte Allah'ın rahmet ve mağfiretinden de ümitvar olmaktır. Zira aşırı korkunun yol açtığı yeis/ümitsizlik hali yerildiği (39/Zümer 53) gibi aşırı ümitvar olmanın yol açtığı boş vermişlik ve ibaha düşüncesi de makbul değildir.

Mümin, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen ilahi hüküm ve esasları tasdik edendir. Buna göre iman edilmesi gereken esaslar; vahiyle bildirilen ve inananlardan benimsemeleri istenilenlerin yekûnudur. Bununla birlikte İslam alimleri inanç esaslarını çeşitli tasniflerle ortaya koymuşlardır ki sünni düşüncenin tasnifi *amentü* ile ifadesini bulmuştur. Hacı Bektaş Veli *Makâlât'ta Amentü* duasının ilk kısmına yer vererek bunları açıklar; *Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe iman ettim* (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 521).

Kelâm alimleri İslam inanç esaslarını uluhiyet, nübüvvet ve ahiret/mead olmak üzere üç başlık altında ele almışlardır. *Usûl-i selâse* adı verilen bu esaslardan uluhiyet başlığı altında varlık, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve fiilleri; nübüvvet başlığı altında vahiy, peygamberler, ve Hz. Muhammed'in peygamberliği; mead başlığı altında ise ahirete taalluk eden meseleler işlenmiştir.

2.1. Uluhiyet

İslam düşüncesinde uluhiyet, Allah'ın var ve bir olduğu, O'ndan başka ilahın olmadığı, O'nun kemal sıfatlarla muttasıf noksan sıfatlardan ise münezzehe olduğu şeklinde ifade edilen tevhit ilkesine dayanır. İslam'ı kabul ederek benimsemenin ilk aşaması tevhid'in ifadesi olan *Kelime-i şehadet*'in ikrarıdır. *Vilayetnâme*'de yer alan bir rivayete göre doğduktan sonra altı ay emmeyen Hacı Bektaş Veli altıncı ayın

sonunda şehadet parmağını kaldırarak “Eşhedü en lâ ilâhe illallahu vahdehu lâ şerike leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühu ve resulühü ve eşhedü enne Aliyyen veliyyullah- Ben şehadet ederim ki bir olan ve şeriki olmayan Allah’tan başka ilah yoktur, ve ben şehadet ederim ki Hz.Muhammed O’nun kulu ve resulüdür ve ben yine şehadet ederim ki Hz. Ali, Allah’ın velisidir.” demiştir (Hacı Bektaş Veli, 2010d: 73).

Hacı Bektaş Veli’nin eserlerinde ayetlerle delillendirilerek Allah’ın zat’ı, sıfatları, fiilleri, O’nun yaratıcılığı, rahmet ve merhameti ile Allah sevgisi ele alınır. Allah’a iman, O’nun ezeli ve ebedi varlığına, güzel isimleriyle cemel ve celal sıfatlarına, yakın olarak fiillerine inanmaktır (Hacı Bektaş Veli, 2010c: 31). Allah Teala, evvel, âhir, zâhir ve bâtıdır. Bütün varlıklar vücuda gelmeden evvel O vardı, her şey yok olduktan sonra da O olacaktır. O, her zaman vardır. Başlangıcı ve sonu olmadığı için *Vâcibü’l-vücûd*’dur (Hacı Bektaş Veli, 2009: 2,11).

Alemlerin rabbi olan Allah gökleri, yeri ve ikisi arasındakilerin yaratıcısı ve hakimidir. On sekiz bin alem ve bu alemin üzerindeki arş O’nun hazineleridir. Alemde mutlak tasarruf sahibi ve en üstün O’dur. Gökten yağmuru indiren, yerden çeşit çeşit nebatatı bitiren de O’dur. Her şey O’na muhtaç iken O, hiçbir şeye ihtiyaç duymayan sameddir (Hacı Bektaş Veli, 2010a: 301).

Kullarına sayısız nimet ve lütuflarda bulunmakta, onlara rızıklarını dağıtmakta ve merhametle muamele etmektedir. Buna mukabil zalimleri cezalandırır. Dayanılıp güvenilecek sadece O’dur. Kullarına hikmeti, ilmi ve bilmediklerini öğretmiştir. Yerde ve gökte ne varsa her şey O’nun bilgisi dahilindedir, hiçbir şey O’ndan gizli kalmaz. O kullarına canlarından ve şah damarlarından daha yakındır, onları koruyup gözetir, dua edenlerin dualarına icabet eder (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 583, 627-637). Allah her yerde hazır ve nazırdır (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 659). Kıyamet gününde müminler tarafından görülecektir (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 589).

Allah’ın doksan dokuz ismi vardır (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 677). Allah, O’nun ismi âzamıdır. İnsanların ibadet ve itaatlerine ihtiyacı olmamakla beraber kendisine sığınanlara rahmân ve rahim isimlerinin tecellisiyle lütuf ve ihsanda bulunmaktadır (Hacı Bektaş Veli, 2010a: 233-235). Rahmet ve mağfireti sınırsızdır. Şirk hariç olmak üzere kullarının günahlarını bağışlayacağını vadetmektedir (4/Nisâ 48,116; Hacı Bektaş Veli, 2010a: 251).

Allah Teâlâ’nın varlığı bilinmekle birlikte O’nun zâtının mahiyeti bilinemez. O’nun varlığının en önemli delili yaratıcılığının tecellisi olarak yarattığı alemdir. Hacı Bektaş Veli’nin ifadesiyle O, kullarına şöyle seslenmektedir:

Ey kullarım, gözünüzü açın, ibret nazarıyla bakın, görün ve işitin. Yerleri mütalaa kılın ki padişahlığımı görün. Göklere nazar edin ki ferasetimi görün. Denizlere bakın âsârımı görün, meleklere bakın sırrımı görün, dağlara bakın ululuğumu görün, kıyamete bakın heybetimi görün, cennete bakın nimetimi görün, ululuğuma bakın azametimi görün, kullarıma bakın hâlikliğimi görün, Kur’an’a bakın mensurumu görün, aşağı bakın ulu şanıma görün, evliyalarıma bakın hazinemi görün...(Hacı Bektaş Veli, 2010e: 691-693).

Bununla birlikte Allah’ı bilmenin yolu, kişinin kendisini bilmesidir. Hünkâr’a göre Allah, dünyada her ne yarattıysa tamamını hatta daha fazlasını insanın vücuduna ve kainata da yerleştirmiştir (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 687). Mesela dünyada mevcut dört mevsimden ilkbahar, çocukluğa; yaz, gençliğe; güz, olgunluk/kırkklı yaşlara; kış ise kocalığa/yaşlılığa benzer. Dünyada bulut ve yağmur vardır, insandaki kaygı buluta gözyaşı da yağmura benzer...(Hacı Bektaş Veli, 2010e: 641-649). Buna göre insan küçük bir alemdir. Kendini bildiğinde alemi, alemi bildiğinde ise alemin yaratıcısını bilir.

İnsan hürriyeti ve kader meselesine ilahi irade ve kudreti önceleyen cebr akidesi nokta-i nazarından yaklaşan Hacı Bektaş Veli’ye göre insanın yaratıcısı olan Yüce Allah, henüz anne karnında oluşum aşamasında iken onun kaderini de tayin etmektedir. Bu nedenle Allah ile beraberlik makamına ulaşmayı hedefleyenler başlarına gelen her şeyi haktan bilmeli, kabullenmeli ve buna sabretmeleri gerekir.

Hak Teala’nın fermanı ile dört melek gelir. Biri ecelini, biri başına gelecek ahvalleri ve vakıaları, biri şakiliği ve bedbahtlığını, biri de salihliğini ve güzel bahtını yazar (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 741). Derviş kendini, Hakk’ın yarattığı, takdir ettiği, emir alanı, baktığı yeri olarak bilmelidir. Allah’ın emrine razı, ondan hoşnut olmalıdır. Kendini Allah’ın rızasına, isteğine ve eşi olmayan Yaradan’ın iradesine teslim etmelidir. Çünkü Yaradan’ın yarattığına karşı iradesi çeşitlidir. Bazen sevinç, bazen hüznün, bazen sağlık, bazen hastalık; bazen darlık bazen de ferahlık şeklinde taksim edilmiştir. Hepsini Hakk’tan bilmeli ve Hakk’tan gelen her şeyi canı gönülden kabullenmeli ve onunla yetinmelidir (Hacı Bektaş Veli, 2009: 13).

Zat, sıfat, isim ve fiilleri bakımından Hacı Bektaş Veli'nin Allah tasavvuru, içinde doğup yetiştiği İslam toplumunun telakkilerine uygun olarak Kur'an ve sünnet kaynaklı olup, dinin temel bu iki kaynağından hareketle oluşturulmuştur (Gündoğar, 2008:42).

2.2. Nübüvvet

Nübüvvet inancı, Allah Teala'nın insanın dünya ve ahiret mutluluğuna erişmesinde ona rehber olan ilahi emir ve yasaklarını vahiy yoluyla, insanlar içerisinde seçtiği elçilere bildirdiğini, onların da aldıkları vahiy insanlara tebliğ ettiğini kabul etmek demektir. Bu bağlamda meleklerin varlığı, Hz. Adem ile Hz. Muhammed arasında çok sayıda peygamberin gönderildiği, bu peygamberlerden bazılarının sahifeler ve kitapların verildiği tasdik edilmiş olur.

Hacı Bektaş Veli eserlerinde müteaddit yerlerde kelime-i şehadet'i zikrederek Allah'a imandan sonra meleklerle, kitaplara ve peygamberlere imanını vurgular (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 521). Allah tarafından gönderilen vahyin resullere ulaşmasının vasıtalarından olan meleklerle iman, İslam inanç esaslarının ikincisidir (Hacı Bektaş Veli, 2010c: 31). Hacı Bektaş Veli, eserlerinde Cebrail, Azrail, Mikail ve İsrail olmak üzere meleklerle değinir kıssa ve latifelerinde onlara yer verir. Hünkâr'a göre melekler sürekli olarak insanlarla birlikte. Bu nedenle melek inancı insanı ahlaki davranışlar işlemeye sevk etmelidir. *Hak Teâlâ'nın meleklerine inanmak imandır. Her kişinin yanında üç yüz melek-i müekkel/görevli melek vardır. Bu kadar melek arasında edep etmezsen O'nun meleklerine imanın nerede kaldı?* (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 527).

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde temel referans kaynağı Kur'an-ı Kerim *aşıktan maşuka bir mektup*'tur. Hünkâr'a göre Allah kelamı olan Kur'an, Hz. Peygamber'e amel etmek ve insanlara ulaştırmak üzere gönderilmiştir. Bu nedenle onu okumak, dinlemek ve uygulamak gerekir. O, Tâ-hâ süresi 124. ayetten hareketle, kendini Kur'an'a layık hale getirmeyen, onunla aydınlanmayan, onun rahmetini ve izzetini kazanmayanların kör olduğunu ifade eder (Hacı Bektaş Veli, 2009: 21).¹ Zira önünde ki rahmet ve hidayet rehberini göremeyerek ondan istifade etmeyenler görme melekesini kaybetmiş demektir.

Allahu Teâlâ ilahi kitapları insanlara hidayet rehberi ve şifa kaynağı olarak göndermiştir. Hacı Bektaş Veli, münezzel kitaplara inanan kişinin kalbinde kin, kibir, haset, buğz, cimrilik, tamah, öfke ve gıybet gibi hiçbir manevi hastalığın bulunamayacağını dile getirir. Şu soruyu sorar: *O'nun kitaplarına inandığı halde tüm bu kötü hallerin onun içinde bulunması nasıl mümkün olur?* (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 527).

İslam inanç esaslarından olan peygamberlere iman, Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği elçileri kabul etmek ve son peygamber Hz. Muhammed'e tabi olmaktır. Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. Yusuf, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 495,543,579,601) başta olmak üzere bir çok peygamberin kıssalarına ve sözlerine yer verilir. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in peygamberliğine vurgu yapılmakta, yeri geldikçe sıklıkla onun sözleri aktarılmakta, Müslüman olmak için ona inanmak, sevgi ve muhabbet beslemek ve yoluna tabi olmanın gerekliliğine temas edilmektedir (Hacı Bektaş Veli, 2009: 21). Hacı Bektaş Veli eserlerinde Allah'ın rahmet ve merhametinin yanı sıra peygamberlerin ahirette kendi ümmetlerine şefaathine değinmektedir (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 761). Bu bağlamda ümmeti Muhammed'in günahkarları Hz. Muhammed'in şefaatiyle cehennemden kurtulacaklar ve cennete kavuşacaklardır (Hacı Bektaş Veli, 2010a: 327).

Netice itibarıyla insanın güzel ahlak sahibi olmasında melek, kitap ve peygamber inancı önemli bir fonksiyona sahiptir. Hacı Bektaş Veli bu esasların muhtevasından ziyade onların fonksiyonları üzerinde durur. Zaman zaman foksiyoner olmayan tasdikini geçerliliğini sorgulamaktadır.

2.3. Ahiret

Ahiret inancı, kıyamet ile başlayan yeniden diriliş, haşr, hesap, mizan, cennet ve cehennemden müteşekkil, insanların dünyada iradeleri ile yaptıkları fiillerinin karşılığını görecekleri ebedi bir hayatın varlığını kabul etmek demektir. Dünya, insanların kendilerine verilen irade ve kudretle fiillerini işledikleri, geçici, içinde bulunduğumuz yakın hayat; akabinde gelen ahiret ise bu fiillerin karşılığının alınacağı, sonraki ebedi hayattır. Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının gelip-geçici ve aldatıcı oluşuna vurgu yapılarak ihmal edilmemekle birlikte ona bağlanıp kalınmanın da yanlış bir davranış olduğuna işaret edilmiştir. Bu bağlamda tasavvufi düşünce de; ahireti kazanmanın yolu olarak dünyada Allah sevgisi ile O'nun emir ve yasaklarına riayete vurgu yapılmakta, aldatıcı ve fani olması nedeniyle dünya hayatı yerilmektedir. Ahiret yurdu, bu dünyadan daha üstündür. Çünkü bu dünya sınırlı, ahiret ise sınırsızdır. Sınırsız alemde saadet, sınırlı alemde vazgeçmekle elde edilir (Hacı Bektaş Veli, 2009: 59). Dünyevi nimetlerin bekçisi ve esiri

¹ 20/Tâ-Hâ, 124: *Benim kitabımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur ve kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz.*

olmak değil ebedi saadet için onlardan istifade etmek esas olmalıdır. Mal mülk biriktirmek hırs ve hevesinden uzak durmak gerekir. Zira tüm aldatici güzellikleriyle dünya, insanı yutan bir denizdir. Hacı Bektaş Veli, Hz. Peygamber'den bu mealde bir rivayette bulunur: "İmdi azizim, dünya malını cem etmekten pek sakınmak gerektir. Zira dünya malını cem edenler yarın ahirette envai türlü azaptan nasıl kurtulurlar? Nitekim Hazreti Resul "Dünya derin bir denizdir, insanların çoğu onda gark olmuşlardır buyurmuştur" (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 499-501).

Hacı Bektaş Veli'ye göre diğer inanç esaslarının yanı sıra ahiret inancı da davranışlarımızda ölçülü, iyi ve ahlaki ilkelere uygun olmamızı sağlayan en önemli etkidir. Ahirette hesabın varlığını kabul edenler yeme, içme, giyim-kuşamında helal-haram çizgisine riayet ederler. "Kıyamete inanmak böyle (sizin inandığınızı gibi) değildir. Siz inanırsınız ama helal, haram her ne bulursanız yer, giyer ve donanırsınız, haksız yere nimetler edinirsiniz. Böyle inanmak olur mu?" (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 529).

Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde insanları iman ve salih amele yönlendirmek onları inkar ve kötülüklerden sakındırmak için ahiret merhalelerinden olan ba's, haşr, hesap, mizan, amel defteri, sırat, cennet ve cehennem ahvali hakkında bilgiler verilir. Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde ahiret ahvalinin muhataplarına naslardan hareketle onların anlayacağı sade bir dil ve temsillerle aktarıldığı görülür (Hacı Bektaş Veli, 2010a: 267-269).

Sûr'a üflendiği an bütün yaratılmışlar ayaklarının üzerine kalkıp bakarlar. Yıldızların ve göklerin nasıl parça parça olduğunu, dağların nasıl pamuk gibi atıldığını, cehennem nasıl kızardığını, zebanilerin kafir ve asilere nasıl davrandığını, terazinin nasıl kurulduğunu, amel defterinin nasıl olduğunu, ata ve ananın oğul ve kızıdan nasıl yüz çevirdiğini, ateşin kafir ve günahkarları nasıl karşıladığını ve zincire vurulduğunu görürler (Hacı Bektaş Veli, 2010a: 261).

Cehennem ateşinin şiddetini betimleyen şu ifadeler daha etkileyicidir. Miraçta iken Hz. Muhammed şiddetli bir ses duyar ve Cebrail'e sesini sorması üzerine şu cevabı alır:

Allahu Teâlâ cehennem en alt tabakası olan gayyâ kuyusunu yarattı. Kuyu bin yıl kızdırıldı kıpkızıl oldu, bin yıl daha kızdırıldı ak oldu, bin yıl daha kızdırıldı bu sefer de rengi kara oldu. O günden bu güne kızdırılmaya devam etmektedir. O kuyuda bir yılan yaratıldı ki ağzından bir damla zehir düşse dünyadaki tüm denizler zehir olurdu. Hz. Adem yaratılmadan önce kuyu kızdırılırken ona bir taş düştü, o günden beri düşmeye devam eden taş kuyunun dibine yeni ulaştı. İşte duyduğunuz ses onun sesidir. Hz. Peygamber'in buranın kimler için hazırlandığını sorması üzerine Cebrail şu cevabı verir: Bu kuyu dünya işlerine kendini kaptıran ve özrü olmadan namazı terk edenlerin yeridir (Hacı Bektaş Veli, 2010b: 177-179).

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde ortaya koyduğu kıyamet, ba's, mahşer, sırat, cennet ve cehenneme yönelik bakış açısının Müslümanların genel yaklaşımı doğrultusunda Kur'an ve sünnet merkezli bir mahiyet arz etmektedir. Zira sem'iyât içerisinde telakki edilen ahirete ilişkin bilgilerimiz bu iki kaynağa dayanmaktadır.

3. HACI BEKTAŞ VELİ'DE İBADET

İbadet, Allah'a gönülden yönelmek, tapmak ve itaat etmektir. Tüm dinlerde olduğu gibi İslam dininde de Allah'ın inananlara emrettiği çeşitli ibadetler bulunmaktadır. Allah'a iman O'nun emirlerini yerine getirmeyi, yasaklarından ise kaçınmayı gerektirdiğinden mümin çeşitli ibadetleri eda ile yükümlüdür. Hacı Bektaş Veli, kulun Allah'a ulaşmasında ibadeti bir binek, kulluğu da bir kırbaç olarak telakki eder (Hacı Bektaş Veli, 2009: 3). İslami ibadet olduğu kadar, dini bir sembol niteliği de taşıyan besmele, hamdale ve salvele Hünkâr'ın ihmal etmediği hususlardır (Üzüm, 1998: 388). O, şeriat kapısının üçüncü makamı olan ibadetleri şu şekilde ifade eder: *Üçüncü makamı namaz, oruç, zekat, gücü yeterse hacca gitmek, gaza etmek ve cenabetten gusl etmektir. Allah Teâlâ namazı kılın, zekatı verin, ramazan orucunu tutun, gücü yetenler haccetsin...buyurmuştur* (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 533).

Allah'a salih bir kul olabilmek için öncelikle dünya sevgisinden, haset ve hiyanetten arınmış selim bir kalbe sahip olmak gerekir (Hacı Bektaş Veli, 2010c: 41). İbadetler için bedeni ve elbiseyi temizlemek/taharet gerektiği kulluk için de kalbi manevi tüm hastalıklardan temizlemek gerekir. Hacı Bektaş Veli bu durumu şöyle dile getirir:

Hak Teala buyurur ki: sıradan kul beni yad kılmaya, sıradan ten bana taat kılmaya, sıradan taatte benim marifetime erişmeye muktedir değildir. Kişinin yaramaz fiilden uzak olması ve her daim taharet üzere olması gerekir. Yaramaz fiilin nedeni insanın içinde şeytan fiilinin bulunmasıdır. Eğer söyledığıme itimat etmiyorsan bir kaba içki koy, ağzını sıkıca kapat ve onu denize bırak. O

kabın dışını günde on kez yıkasan da veya on yıl denizin içinde kalsa da o yine de mürdardır. Kişinin içinde kin, kibir, buğz, buhl/cimrilik, öfke, gıybet gibi şeytan fiilleri varsa bunları su ile nasıl yıkayıp arıtacaksın? Bu dediğimiz şeylerin birisi bir kişide olsa onun cümle taat, ibadet ve ameli boşa gider (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 509).

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetlere temas edilir, bunların arasında en çok vurgulanan namazdır (Hacı Bektaş Veli, 2010c: 31-33). Örneğin, nasıl ki abdestsiz namaz olmazsa namazsız da Allah'a yaranma ve O'nun rızasına ulaşma mümkün olmaz. Günlük kılınması farz olan beş vakit namaz insanın ömrüne benzetilir. Çocukluk (oğlanlık), sabah namazına; ergenlik (buluğiyat), öğle namazına; delikanlılık (yiğitlik), ikindi namazına; olgunluk (kıgıllık), akşam namazına, ihtiyarlık (kocalık) ise yatsı namazına benzer. *Makâlât-ı Gaybiyye*'de Hz. Peygamber'den *namaz müminin miracıdır* hadisi rivayet edilerek miraca vesile olacak namazın özellikleri sıralanır. Hünkâr'a göre dünyadan ve dünyalıklardan el çekilerek, ahirette ödül beklentisi olmadan, nefsini kurban ederek ve bekaya ulaşabilmek için fena denizinde boğularak eda edilen namaz müminin miracıdır. Zira namaza başlama tekbirinin bir adı da *Allah'tan gayrısını kendime haram kıldım* anlamını ifade eden *tekbir-i tahrime*'dir (Hacı Bektaş Veli, 2009: 18).

Hacı Bektaş Veli'ye göre namazı eda ederken kişi Tanrı ile konuşmuş olur. Mesela kul, *ıyyâke na'büdü ve ıyyâke nestâin* (yalnız Sana ibadet eder, Senden yardım talep ederim,) dediği zaman Allah; Ne için yardım dilersin? der. Cevaben kul; *İhdina's-sırata'l-müstakîm...* (bizi doğru yola ilet...) demektedir. Hünkâr'a göre insan dünyada bir yönetici ile bir araya gelip iki kelam etmekle sevinç ve övünç duyarken, padişahlar padişahı ile namaz vasıtasıyla kelam etmekten niçin sevinmemektedir? (Hacı Bektaş Veli, 2010b: 183).

Namazla birlikte İslam'ın şartlarından olan oruç (Hacı Bektaş Veli, 2009: 41), hac ve zekat ibadetlerinin önem ve hikmetine ve müminlerin bu ibadetleri eda ile mükellef olduklarına yer verilmektedir.

4. HACI BEKTAŞ VELİ'DE AHLAK

Hacı Bektaş Veli'nin *Makalat*'ta “dört kapı kırk makam” olarak ortaya koyduğu sistem incelendiğinde, inanç ve ibadete yer verilmekle birlikte güzel ahlak ilkelerinin bu sistemin tümüne hâkim olduğu rahatlıkla görülür. Sahip olunması gereken iyi ve kaçınılması gereken kötü meziyetlerden müteşekkil olan bu ilkelerin belirlenmesinde akıl ve nakil iki temel kaynaktır.

Akıl, yeryüzünde Tanrı'nın terazisidir. Yeryüzünde akıl terazisinden iyi bir nesne yoktur. İyiyi ve kötüyü ayırt eden akıldır... Beden içinde akıl, sultandır. Gönül içinde rahatlıktır. Tanrı Teâlâ'nın insana verdiği bunca hikmet, keramet, devlet ve hil'at aklın bereketindedir. Kimde akıl nuru varsa o hoştur, kimde de onun kendine dahi hayrı ve faydası yoktur (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 745-747).

İyi ve kötünün bilinmesinde akıl önemli bir vasıta olmakla birlikte beşeri zaafaların tesiriyle akıl bazen işlevini yapamaz duruma gelebilmektedir. Aklın yetersiz kaldığı bu durumlarda ahlak esasları Kur'ân ve sünnetten istifade ile belirlenmektedir. Hacı Bektaş Veli, eserlerinde ahlaki unsurları temellendirirken ayetlere ve Hz. Peygamber'in hadislerine müracaat etmektedir.

İnsan, iyi ve kötü fiilleri işleyebilecek imkan, yetenek ve potansiyelde yaratılmış bir varlıktır. Birbirine zıt bu iki kabiliyet onda sürekli bir mücadele halindedirler. Bu durumu Hacı Bektaş Veli, Hz. Adem örneğinden hareketle anlatır:

Hacı Bektaş Veli, Hz. Adem yaratıldıktan sonra sağına baktı ve üç şahıs gördü, onlara adını ve makamını sordu. İlki; adım akıl, makamım baş ile beyin arasındadır, ikincisi; adım hayâ, makamım yüz üstündedir, sonuncu ise adım ilim, makamım göğüs içindedir şeklinde cevap verdiler. Hz. Adem, herkes yerine geçsin dedi ve bunların tamamı yerlerine girdiler. Hz. Adem sonra sol tarafına baktı ve orada çirkin yüzlü, kötü huylu ve kötü kıyafetli üç şahıs gördü, onlara adını ve makamını sordu. İlki; adım öfkedir ve makamım baş ile beyin arasındadır dedi. Hz. Adem; orası aklın yeridir, senin orada yerin yok deyince o kişi: ben gelirim o gider dedi. İkincisi; adım aç gözlülüktür, makamım yüz üstündedir dedi. Hz. Adem; orası haya yeridir, senin orada yerin yok deyince o kişi: ben gelirim o gider dedi. Sonuncu kişi; adım hasettir, makamım göğüs içindedir dedi. Hz. Adem; orası ilmin yeridir, senin orada yerin yok deyince o kişi: ben gelirim o gider dedi (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 721-725).

İnsandan sadır olan tüm fiillerde motor görevini kalb/gönül yerine getirir. Hacı Bektaş Veli'ye göre gönül büyük bir şehre benzer ve bu şehre hükmetmek isteyen biri rahmani, diğeri şeytani iki sultan vardır. Rahmani sultanın yani aklın yardımcısı fehim (anlama-kavrama), zabıtları ise ilim, perhiz, edep, nezaket ve ahlakıdır. Şeytani sultanın yani İblis'in yardımcısı nefis, zabıtları ise kin, kibir, haset, buğz, buhl, öfke,

gybet ve maskaralıktır. Şehirde kötülüğün temsilcileri olan İblisi ve nefsi alt etmenin yolu zabitlerini etkisiz hale getirmekle mümkündür. Bu zabitlerden kin, kibir haset, buğz ve tamah terki dünya ile; buhl, gybet ve maskaralık ise perhizkarlıkla alt edilebilir (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 605-607; 2009: 44-45). Hacı Bektaş Veli'nin bu temsilinden hareketle denilebilir ki; insanın gönül dünyasından kötülüğü temizleyerek orada ahlaki ve rahmani nitelikleri hakim kılmanın yolu terki dünya, perhizkarlıktan ve cömertlikten geçmektedir. Zira hem tasavvufta hem de Hacı Bektaş Veli'de *hubbu dünya* tüm kötülüklerin anası, *terki dünya* ise tüm güzelliklerin esasıdır (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 765; 2009:10).

Hacı Bektaş Veli'nin “dört kapı, kırk makam” şeklinde ortaya koyduğu dinî, tasavvufî ve ahlakî öğretiler, en genel manası ile insanı dünya ve âhirette mutlu kılmayı amaçlayan ve bu amaca ulaşması için ona birtakım ferdi ve sosyal erdemleri kazandırmak isteyen bir sistem niteliğindedir. Kırk makam'dan büyük bir kısmı ayet ve hadislerden çıkarılan ahlaki ilkelerden oluşur. Bu ilkelerden bazıları; ilim, helal kazanmak ve ribayı haram bilmek, nikah, sünnet ve cemaat ehli olmak, şefkat, temiz giyinmek ve temiz yemek, emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker, tövbe etmek, hizmet ehli olmak, havf ve reca, cemaat, nasihat ve muhabbet ehli olmak, aşk, şevk, safa, fakr, edep, perhizkarlık, sabır, utanmak, cömertlik, miskinlik, marifet, kendini bilmek, toprak olmak (alçak gönüllülük), yetmiş iki milleti ayıplamamak, elinden gelenden kaçınmamak, güvenilir olmak, mülkün sahibine yüz sürmek, sohbetinde hakikat sırlarını söylemektir.

Hacı Bektaş Veli'ye göre kişiyi ahlaklı olmaya sevk eden en önemli amil, sahip olduğu imandır. Onun sisteminde iman ile ahlaki davranışlar arasında güçlü bir irtibat ve uyumluluk vardır. Buna göre Allah'a iman etmek, O'nun emir ve yasaklarından oluşan buyruklarını inanç sahibinin söz, fiil ve davranışlarına yansıtmasını gerektirir. Diğer taraftan imanın mekanı kalptir. İmanın kalpte sebatı için her birisi birer ahlaki ilke olan bekçiler vardır ki bunlar: ilim, cömertlik, haya, sabır, perhizkarlık, korku ve edeptir (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 565).

Meleklerle iman, meleklerin her an bizimle beraber olduğu ve onlar tarafından izlendiğimiz bilincinde olarak edepli davranmayı; kitaplara iman, onların içerisinde bulunan ahlaki hükümleri yerine getirmeyi, Peygamberlere iman ise güzel ahlak timsali olan resulleri rehber edinmeyi gerektirir. Hacı Bektaş Veli'ye göre hiçbir ilahi kitapta, iman ehlinde kin, kibir, haset, buğz, buhl, tamah, öfke gibi kötü hasletlerin bulunmasına izin verilmez. Aynı şekilde ahiret inancı ile ahlaklılık arasında zorunlu bir ilişki vardır. Dünyada yapılan fiillerden dolayı hesap, ödül ve cezanın olduğu kabul edilen bir ahiret inancına sahip olan kişi, erdemli ve ahlaklı davranışlar işlemeli, buna mukabil haram, zulüm ve kul hakkı gibi çirkin fiillerden de kaçınmalıdır. Hünkar şöyle seslenir: “*Ey müminler! Kıyamet gününü düşünerek nefsanî arzu ve istekleri terk edin. Çünkü Allah Teala: İçinizden oraya uğramayacak yoktur (19/Meryem 71) demiştir. Cehennem gitmemek için Çalap Tanrı'nın isteklerini yerine getirin*” (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 763-765).

Hacı Bektaş Veli'ye göre salih ameller ilim ve imanın sıhhatinin en önemli göstergesidir. Bir alim ilmiyle amel etmezse o ilmin ona dünyada ve ahirette hiçbir faydası olmaz. Hünkâr'ın ifadesiyle amelsiz ilim, yemiş vermeyen söğüt ağacına benzer ki halk ondan bir menfaat görmez. Gerçek manada ilim ve iman; kişiyi salih amel işlemeye sevk etmeli, ona dünyaya niçin geldik? Ahiret nedir? Cennete girmeye ve cehennemden kurtuluşa vesile olacak işler nelerdir? Hak Teâlâ hangi amel ile bilinir? Hz. Peygamber hangi amel ile bulunur? bilinciyle hareket etme kabiliyeti kazandırmalıdır (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 685-687). Kendini kötü huylardan arındırarak iyi meziyetlerle donatmak isteyen kişi öncelikle salih bir niyetle ilk adımı atması gerekir. Bu doğrultuda atılan ilk adımla başlayan yolculuğun sonu ilahi rızaya nailiyyetle neticelenir. Aksi bir adım ise kişiyi nefsinin ve şeytanın kulu haline getirir:

Azizim, suretini Çalap Tanrı'ya döndürmek gerek. Çünkü edep dileyen korkuyu sever. Korku dileyen perhizkarlığı, perhizkarlık dileyen sabrı, sabır dileyen utanmayı, utanma dileyen hayayı, haya dileyen miskinliği, miskinlik dileyen ilmi, ilim dileyen marifeti, marifet dileyen canı, can dileyen aklı, akıl dileyen Çalap Teala'yı sever. Bu on iki nesne birbirine müekkeldir ve iman askerlerinin başdırlar... Buna mukabil maskaralığı dileyen gülmeyi sever. Gülmeyi dileyen gybeti, gybeti dileyen öfkeyi, öfkeyi dileyen cimriliği, cimriliği dileyen tamahı, tamah dileyen hasedi, haset isteyen kibri, kibri dileyen kini, kin dileyen buğzu, buğz dileyen ucb/kendini beğenmişliği, kendini beğenen teni, ten dileyen hevayı, heva dileyen nefsi sever. Nefsi dileyen İblis'i sever. İblis'i dileyen ise Çalap Teâlâ'yı sevmez (Hacı Bektaş Veli, 2010e: 609-613).

5. SONUÇ

Horasan'dan Anadolu'ya gelen ve soyu on iki imama dayandığı kabul edilen Hünkâr Hacı Bektaş Veli, son din olan İslam'ı, onun temel kaynaklarından hareketle göçebe Türkmen obalarına anlayabilecekleri ve yaşayabilecekleri üslupla aktaran ve sonraki nesiller üzerinde etkin bir nüfusa sahip önemli bir isimdir. Hünkâr'ın muradı insanı Hak Teala'ya ulaşarak, O'nun rızasına nail olmasıdır. Seyr-u sulûkünü tamamlayan insanın ulaşabileceği bu son makam insan-ı kamil makamıdır. Bu makama ulaşmak ise *dört kapı kırk makamı* yaşamakla mümkündür. Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat'ten oluşan dört kapıdan her birinin inanç, ibadet ve ahlaki ilkelerden oluşan on'ar makamı bulunmaktadır. Söz konusu bu ilkeler aklı-selim, Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır.

Bu hayat Allah'tan başlayıp yine O'nda nihayete erecek olan bir yol, derviş ise bu yolun yolcusudur. Yola, imanın ifadesi olan *Bismillahirrahmanirrahim* ve *Lâ ilâhe illallah* ile başlanır. İbadetler, yolculuğun binekleri; ahlaki esaslar ise yolcuyla yolunda koruyan muhafızlar ve zabitlerdir. Yolculuğunu tamamlayan insanı kamil, Allah'a ve O'nun muhabbetine kavuşmakta, kalbini ve gönlünü O'na açmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, iman, ibadet ve ahlak arasında sıkı bir ilişki kurmuştur. İman ve ibadet kişiyi ahlaklı davranmaya yönelttiğinde hakiki niteliğine kavuşmaktadır. Masiyet fiillerinin işlenmesi kişiyi inançsız yapmamakla birlikte imanın davranışlara yansımaması bir çelişki arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. (1992). *Müsned*. Çağrı Yayınları.
- Arslan, H. (2010, Mayıs 7-9). Hacı Bektaş Veli'de İman-Ahlak İlişkisi. *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Çorum, 1, 63-80.
- Gündoğar, H. (2008). Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10(1), 39-57.
- Hacı Bektaş Veli. (2009). *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*. G. Aytaş - H. Yılmaz (Haz.). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli. (2010a). *Besmele Tefsiri*. Hamiye Duran (Haz.), *Hacı Bektaş Veli Külliyyatı* içinde, (203-327). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli. (2010b). *Fatiha Süresi Tefsiri*. B. Y. Altınok (Haz.), *Hacı Bektaş Veli Külliyyatı* içinde, (169-201). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli. (2010c). *Fevâid*. B. Y. Altınok (Haz.), *Hacı Bektaş Veli Külliyyatı* içinde, (19-167). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli. (2010d). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi*. H. Duran – D. Gümüsoğlu, (Haz.). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli. (2010e). *Makâlât*. Ö. Özkan – M. Bankır (Haz.), *Hacı Bektaş Veli Külliyyatı* içinde, (473-767). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr (2018). *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi* 8. Yunus Vehbi Yavuz (çev.). Ensar Neşriyat.
- Üzüm, İ. (1998, Ekim 22-24). "Vilâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli'ye Göre İslami İnanç ve İbadetler", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 385-390.
- Yeşilyurt, T. (2003). Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 17-26.
- Yılmaz, H. K. (2004). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.